
Alabán Péter – Nagy Sándorné Virág Anna

A DOMAHÁZI „HADAK” RAGADVÁNYNEVEINEK EREDETE

A nyelvészeti és a lokális társadalmakat vizsgáló településtörténeti kutatások számára az írott emlékeken kívül főként a földrajzi nevek (helynevek) és a személynevek tanulmányozása szolgálhat közös forrásként. Utóbbi különösen fontos adalékokat nyújthat az egyes nemzetségek, családok, vagyis a helyi közösség történetére, eredetére vonatkozóan. Gyűjtésünk egy kismemesi többségű, Borsod megyei településen vizsgálja a ragadványnevek keletkezési körülményeit, alakulásának változásait és legfőbb csoportjait. Más – hasonló témájú dolgozatoktól némileg eltérően – felhasználtuk a paraszti társadalom kutatásának szinte valamennyi – rendelkezésre álló, részben történeti jellegű – forrását; köztük levéltári és kéziratos formában fennmaradt anyagokat (anyakönyveket, a helyi birtokosok neveit pontosan feltüntető földkönyveket, kataszteri iratokat, monográfiákat stb.), amit a helyszínen végzett terepmunkával és az ennek során készített életút – interjúkkal egészítettünk ki.

Domaháza földrajzilag a Bükk – hegység nyugati szélén, a keleti palócok által lakott Barkóságon belül a Hangony – patak völgyében helyezkedik el. A tájegység után a lakóit barkóknak nevezik, akik nevüket – Paládi-Kovács Attila etnográfus szerint – valószínűleg a Vinzenz Barco tábornok (Magyarország főhadparancsnoka az 1780-90-es években) seregében szolgáló huszárokról kapták¹; a jelző ezt követően köznevesülhetett. A barkók eredetére a XIX. századi nyelvészek és néprajzosok közül Balassa József és Hunfalvy János is kitért etnikai öntudatukról szólva, de szerepelnek Reguly Antal palóc jegyzeteiben is.² A falu fekvése rendkívül sajátos, hiszen négy megye (Borsod, Heves, Nógrád és a történeti Gömör) határolja. Lakossága csak az első világháború után érte el az ezer főt, azóta azonban szinte alig változott; ma mintegy 1030-an élnek itt.

A helyi társadalom vizsgálata tekintetében a település a túlnyomórészt paraszti szinten élő kurialisták (egytelkes nemesek) által lakott falvak közé sorolható, lakosságának ugyanis közel 70%-a rendelkezett

nemesi címmel a XVIII. század végén. A rokonsági csoportok megnevezésére – a Mátra vidéki palócokhoz hasonlóan – a „had” kifejezést használták, miután a nemzetségek már több ágra tagolódtak. A mondás szerint Domaházát „három had ülte meg”: az Elek, a Holló és a Kisbenedek nemzetség, akik a XVII. században jutottak nemesi levélhez és akik leszármazottai mai napig nagy számban élnek a faluban. Morvay Judit a nemzetség és a had közötti legfontosabb különbséget abban látja, hogy amíg az előbbi az apaági vérrokonságok összességét jelenti (beleértve az ősoket, azok leszármazottait, az oldalági rokonokat és a férfitagok feleségét), addig az utóbbiba az elhunyt ősoket nem sorolták bele. A hadba ráadásul – a nemzetséggel ellentétben – beletartoztak a családbeli asszonyok, gyermekek, közeli szomszédok, műrokonok és egyes szolgák is. Közös volt viszont, hogy mindkettőt tősgyökeres apaági rokoncsaládok alkották.³

Egy-egy nemzetségen belül a hadakat – különösen az 1730-as évektől kezdve – a vezeték- és személynév közé berakott ragadványnevekkel különböztették meg, amely ellensúlyozhatta a családnevek gyakoriságát. A névadók között a szülőket, rokonokat, szomszédokat és barátokat egyaránt említhetjük. Érdekes módon a bevándoroltak (pl.: Ráth, Szabó, Tar család) nem kaptak ragadványneveket. Molnár Balázs kutatásai szerint 1870-ben az Elek hadat 59, a Hollót 39, a Kisbenedeket pedig 48 család képviselte⁴, melyek öröklődő „tapadékneveik” használatával váltak pontosan beazonosíthatóvá előttünk. Mindehhez tegyük hozzá, hogy napjainkban a családi ragadványnev öröklődése kezd megtorpanni, vagyis a fiatalabb generáció tagjai már nem szívesen viselik őseik megkülönböztető „harmadik nevét”. Többségüknél a normatív névhasználatra való törekvés figyelhető meg, bár szóban még mindig gyakori, hogy csak ragadvány- és keresztnevükön beszélnek egymásról maguk között. A háttérben zajló változásokat jól szemléltetik B. Gergely Piroskának a kalotaszegi személynévek körében végzett kutatási eredményei, melyek elsősorban az életforma változásaira és a műveltségi szint emelkedésének hatásaira hívják fel a figyelmet.⁵ Ennek figyelembevételével az állattartáson és földművelésen alapuló domaházi paraszti társadalom átalakulása, az ipari munkásság, ezzel együtt pedig – 1945 után – a városi életmód besugárzása gyökeres változást hozott a XIX–XX. század fordulóján elparasztosodó egykori kishemesi világ életformájában, s ez nem maradt hatás nélkül a névhasználatban sem.

A kishemesi családok esetében fontos befolyásoló tényezőként említhetjük végül a házassági szokások alakulását. A XIX. században jól kimutatható, hogy „a lokális endogámia a kishemesség közepes vagyoni állású rétegénél volt a legerősebb.”⁶ A közösségen belüli nagy arányú házasság az egyik oka annak, hogy a törzskös nevek száma megnő, miáltal nagyon sok az azonos keresztnév is. A római katolikus anyakönyvek tanúsága szerint az 1830–1950 közötti időszakban a férfiaknál az Ignác, István, Bertalan, a nőknél pedig a Margit, Mária, Erzsébet fordult elő leggyakrabban. A múlt század második felében az Ózdi Kohászati Üzemekben (ÓKÜ) való munkavállalás és a városiasodó jelleg térhódításával megváltozott a lakosság összetétele, mellyel párhuzamosan a hagyományos névrendszer is kezdett feledésbe merülni. A városba betelepült munkások zöme általában elhagyta a ragadványnevét: az ÓKÜ 1977-es munkásnévjegyzékében⁷ csupán elvétve találkozhatunk velük. Ezt igazolták a naponta bejáró munkások körében végzett vizsgálatok is: „olyan új viszonylatok keletkeztek, amelyek szükségtelessé tették a régi jelöléseket”⁸, így egyszerűsítették a névrendszert is. Nagy szerepet tulajdoníthatunk a névadásban a divat – egy-egy időszakot meghatározó – áramlatainak, melynek következtében új, olykor különleges keresztnévek bukkantak fel; ilyenek pl. Alexandra, Dominik, Evelin, Máté. Az 1990-es években a fiúnevek között már a Szabolcs, az Endre és a Krisztián állt az élen, míg a lányoknál a Mónika, az Anett és az Anita volt a legnépszerűbb.

Domaháza lakosainak ragadványnevei javarészt megkülönböztető nevek voltak, később azonban – különösen az iskolai évek alatt a fiatalság körében – számos gúnynév is elterjedt (pl. süni, csonti, cebo). Utóbbiak eleinte kevésbé bizonyultak maradandóak, ellentétben a ragadványnevekkel, melyek kisgyermekkortól egészen felnőtt korukig elkísérték (és kísérik olykor most is) viselőiket. Jellemző, hogy leginkább önmagukban, pontosabban a személynévvel együtt használják a megszólításkor (pl. Bódi Pityu). A ragadványnevek változásai során előfordult nem egy esetben, hogy egy új névnek adták át a helyüket. A magyarázat erre vonatkozóan nem mindig egyszerű: az adatközlők például 1951-ben nem tudták megmondani a gyűjtőútján levő néprajzkutatónak, hogy a Holló daróczi családból hogyan lett Holló kande. Tény ugyanis, hogy a falu 1897-es és 1905-ös földkönyvében⁹ a „kande” ragadványnév még nem szerepel, a „daróczi” viszont igen. A későbbiekben olyan is megtörtént, hogy a korábbi és az új ragadványnevet (néha még pluszban gúnynevet) együtt

használták: az Elek csank családnál például az egyik fiú, Csank Berci megkapta a „cebó” elnevezést és mind a mai napig így szólítják a faluban. Elek kispesta János fiát ugyanakkor a „brazil” gúnynévvel ruházták fel sötét bőre miatt. Új elnevezés születhetett a régi bővülésével is: a Kisbenedek családnál például a „György” ragadványnévként is szerepelt, később pedig „kisgyörgy” lett belőle.

Gyakran az illetőre nézve sértő kifejezést enyhítendő is változhatott a tapadék szó: az Elekeknél például a századfordulón még használatos „bolha” ragadványnév mára „bolla” formában tűnik fel, a „szószólló” pedig az egyik esetben „bleizer”-re módosult. Nem találkozhatunk már náluk a „lyukas” elnevezéssel sem, hiszen Elek lyukas Izidor fia, Menyhért és utódai – diplomás emberekként – nem örökítették tovább. Műveltségbeli helyzetükre tekintettel Holló kiski Pál főiskolát végzett lányai is mellőzték családjuk ragadványnevét.

Kutatásaink során a néprajzos Molnár Baláznak az 1870-es évekre vonatkozó adatait (melyben a hadak családjainak számát említi) nem tudtuk megerősíteni, hiszen a források (köztük a – feltehetőleg az 1878-ban készült határtérképhez tartozó – tagosítás előtti földkönyv) hiányos és igen rossz minőségben állnak rendelkezésünkre. A felhasznált anyagok és interjúk segítségével a három nagycsalád egykori (kihalt vagy idővel megváltozott) és mostani ragadványnevei a következők (a egyértelműen gúnynévnek tekinthető tapadékokat a felsorolás nem tartalmazza):

– **Elek:** *angyal, antal, barna, bak-bakos, bakai, bancik, bakos, bleizer, bodak-boda, bogár, bolha-bolla, bódi, budai, cigu, csank-csambar, csákkata, csákó, csepce, csikós-csikus, dancza, deme, dósa, ember, gatyás, Gábor, gombos, görke, görög, István-Estván, János, jato, kasov, Kató, keskeny, kongyi, koták, kukó, laucsány, lyukas, sallai, sinkó-Simon, sós, szau, szószólló, szűcs, topan-tope, tyúkos, vadók, zimányi.*

– **Holló:** *csibuk, daróczi, dindó, durdó, fármosi, ivádi, kande, kiski, komiszár, kondás, leleszi, luló, pap, penész, pestuka, pepe, racskó, szakó, teresz, telki, vaskó, vámos, várkonyi, villárosi.*

– **Kisbenedek:** *Antal, barát, bolha, bódi, György, harangozó, Jancsika, kabe, kamir, kató, kisandrás, kisantal, kisantus, kisgyörgy, kismárton, kispesta, kusornyó, László, Márton, misza, nyúzó, piktor, pitle, sipos, sirko, tető, záska.*

A rendszerezésen belül két nagy csoportot különítettünk el: Markó Imre Lehel csoportosítást¹⁰ követve a külső és a belső keletkezésű ragadványneveket külön tárgyaljuk. Példáinkat főként a három had családjai közül válogattuk, a nem nemesi és a beköltözött famíliák

ragadványneveire itt nem térünk ki. Eredetüket leginkább a helybeliek elbeszélésére támaszkodva próbáltuk kideríteni, ezért valamennyit megfelelő (forrás)kritikával szükséges kezelni.

I. Belső keletkezésű ragadványnevek:

1. Családnévből keletkezett ragadványnevek:

Pl. *Héinyel Pista*: Frecskó István. A család valamelyik őséről kapta ezt az elnevezést, aki szintén Héinyel nevű volt.

Zsúnyi Antal: Medve Antal. Üknagyapjuk nevét örökölte, amit később fiai is viseltek.

2. Keresztnévből és azok becézett alakjából keletkezett ragadványnevek:

Pl. *Antal Piros*: Kisbenedek Piroska. Itt tulajdonnév a tapadék; üknagyapját Antalnak hívták, s innen eredt leszármazottaira az Antal név. Hasonló okok folytán jelent meg a György, László, Márton is a Kisbenedek had ragadványnevei között.

Pestuka Ernő: Holló Ernő. A Holló családnál a második világháború előtt szolgáló zsidó fiútól származik az elnevezés, akit Pestusnak hívtak a faluban. 1945 után bár sokáig kerestették, soha nem tért vissza, nevét viszont ragadványnév formájában őrzik.

Estván Jolánka: Elek (István) Jolán. Ragadványnevét édesapja után kapta, akit Istvánnak hívtak, de az idősebbek csak Estvánnak ejtették.

II. Külső keletkezésű ragadványnevek:

1. Az alany külsejére utaló ragadványnevek:

Pl. *Angyal Hermin*: Elek Hermina. Testvéreivel üknagymamájuk után vehette fel ezt a nevet. Sokak szerint gyönyörű, kék szemű, szőke hajú, ájtatos arcú kislány volt, mint egy angyal.

Vaskó Géza: Holló Géza. Édesapja nagyon erős ember hírében állt, aki meg sem érezte, ha két nagy zsákot cipel a hátán. A szomszédok mondogatták neki: „Olyan erős vagy, mint a vas.”

2. Az alany belső tulajdonságára utaló ragadványnevek:

Pl. *Barát Mariska*: Kisbenedek Mária. A dédnagyapjától kezdve az egész családot barátságos és segítőkész emberekként tartották számon, amit ragadványnevükben örökítettek meg.

Csepcse Géza: Elek Géza. Ő és az elődeit is bugyutáknak tartották a helybeliek, Géza bácsi pedig ittás állapotban maga is gyakran ismételte: „Csepcse Géza csepcse, esze meg egy csepp se.”

Zimányi Gábor: Elek Gábor. Dédnagyapja a második világháborúban az orosz fronton harcolt, ahol állítólag gyakran zúgolódott a hidegtől. Ilyenkor dühösen mondogatta: „Már megint zima van.”

3. Az alany valamilyen szokásából, kedvelt cselekvéséből és viselkedéséből kialakult ragadványnevek:

Pl. Bódi (Bógyi) Bálint: Kisbenedek Bálint. A családja minden évben termelte a bódi szilvát, még eladásra is. Ragadványnevük kedvelt foglalkozásuk után született meg.

Cigu Berci: Elek Bertalan. Édesapja szájában mindig ott lógott a cigu, vagyis a cigaretta.

Csank Gellért: Elek Gellért. Elődei csámcsogva ettek; végső soron a „csámcsog” kifejezést enyhítették a „csank” elnevezéssel.

Csákó Bálint: Elek Bálint. Ragadványnevük jelentése ebben az esetben: szétálló szarvú szarvasmarhát jelent, mely gyakran előfordult a tartott állataik között.

Durdó Jani: Id. és ifj. Holló János. Kertjükben rengeteg durdó (vagy durkó) szilva termett, melyből mindenkit szívesen kínálgattak.

Gombos András: Elek András. Elődei gombos csizmában jártak.

Kiszi Béla: Holló Béla. Családjának kedvelt leveze a korpából savanyítással készült kiszi volt, ami hetente akár többször is asztalukra került.

Kukó Jolán: Elek Jolán. A szó jelentése népiesen: tojás. Ő és testvérei is nagyon szerették a tojást és az abból készült ételeket.

Luló Vince: Holló Vince. Testvérével, Irénnel gyermekkorukban sok csínytevést, rosszat műveltek és a környéken már csak lurkóknak nevezték őket. A „luló” elnevezés ebből származik.

Lyukas Izidor: Elek Izidor. A család szegénységéből fakadóan kapta ezt az elnevezést, hiszen többnyire lyukas csizmában voltak kénytelenek járni.

Nyúzó Zsuzsi: Kisbenedek Zsuzsanna. Nevét onnan kapta, hogy a faluban minden birkát náluk nyúztak meg.

Simon Bálint: Elek Bálint. Ragadványneve ezúttal nem valamelyik őséneke keresztnevéből ered, hanem egy gyerekkori szokásából. Akkor-tájt minden télen a befagyott patakon sinkózott, csúszkált; a „simon” szó a „sinkó”-ból alakult ki a népnyelvben.

Sós Géza: Elek Géza. Tapadéknéve édesanyja főzési szokásaira utal: soha nem tudott úgy levest főzni, hogy el ne szóta volna.

Szószólló János: Elek János. A forrásokban két „l” betűvel írt ragadványneve arra utal, hogy a falusi lakodalmakban általában ő és gyermekei mondták a vőfélyverseket; ők voltak a szószólók.

Tope Józsi: Elek József. A „tope” szó a topánkából ered; édesanyja mindig bőrből készült topánkában járt el otthonról.

4. Lakóhelyre utaló ragadványnevek:

Pl. *Budai Mari:* Elek Mária. Üknagyanyja származott Budáról.

Daróczy Balázs: Holló Balázs. Feleségét Lénárddarócról (B. A. Z. megye) hozta.

Ivádi Margit: Holló Margit. Ivád községből (Heves megye) származott, talán a dédnagyanyját hozták el onnan Domaházára férjhez.

Leleszi Borbála: Holló Borbála. Származási helye: Tarnalelesz (Heves megye).

Várkonyi Bertalan: Holló Bertalan. Édesanyja az Ózddal összenőtt Sajóvárkonyról került a faluba.

Villárosi Jani: Holló János. Családja a Villáros elnevezésű tanyáról költözött be a faluba.

5. Az alany foglalkozásából származó ragadványnevek:

Pl. *Bakos Vencel:* Elek Vencel. Elődeik hosszú időn keresztül bakkecskét tenyésztettek.

Kande Guszti: Holló Gusztáv. Édesapja és ő sok kant tartottak, az anyakocákat mindig ide hordták a faluban.

Kondás Józsi: Id. és ifj. Holló József. Őseik évtizedeken keresztül kondások voltak.

Szakó Géza: Holló Béla. Elődei között találjuk a falu első szakembereit: ácsokat, kőműveseket.

Szűcs Róza: Elek Rozália. Nagyszülei, édesapja és édesanyja varrták a faluban a topánkákat, csizmákat, kabátokat; innen a ragadványnev.

Teresz Béla: Holló Béla. A kifejezés a „tervez” szóból született. Édesapja ugyanis tervező volt, okos és művelt embernek számított Domaházán.

Vámos Pista: Holló István. Elődei a magyar – csehszlovák határon voltak vámosok.

6. Eredetüknél fogva valamilyen eseményhez köthető ragadványnevek:

Pl. *Bogár József:* Elek József. Még iskolásként került barátságba egy cigánygyerekekkel, akitől az ő feje is megtelt tetűvel. Édesanyja otthon kiabálta: „Jaj fiam, már megint bogár van a fejedben!”

Bóha (Bolha) Sanyi: Kisbenedek Sándor. Öccse, Kálmán egyszer azt mondta a meglehetősen vérmes, piros arcú bátyjának: „Tele van az

arcod bóha csípésekkel.” Idővel szinte mindenki felemlegette ezt neki és tapadéknévet biggyesztettek rá.

Bolla Barna: Elek Barnabás. Édesapja egyszer tele lett bolhacsípésekkel, ami után megkapta a Bolha bácsi nevet. A szó módosulásával alakult ki a „bolla” ragadványnév.

Dindó Gábor: Holló Gábor. Tapadéknéve mulatozó életmódjára utal, Gábor bácsi ugyanis nagyon szeretett mulatni, dindózni a fonóházakban.

Penész Anna: Holló Anna. Az elnevezés háttérében az állt, hogy édesanyja termése egyik évben mind megpenészedett a padláson.

Az előzőekben tárgyalt két csoporton kívül végül külön kell említést tenni a mára már kihalt domaházi ragadványnevekről és azokról, melyek eredetét nem sikerült megfejtenünk.

1. A források és a helyszíni interjúk alapján kihaltak nevezhető ragadványnevek:

- Elek: *barna, bolha, görke, jato, kasov, Kató, keskeny, kongyi, koták, sallai*
- Holló: *pap, telki*
- Kisbenedek: *harangozó, Jancsika, Kató, micze, piktor, sirko*

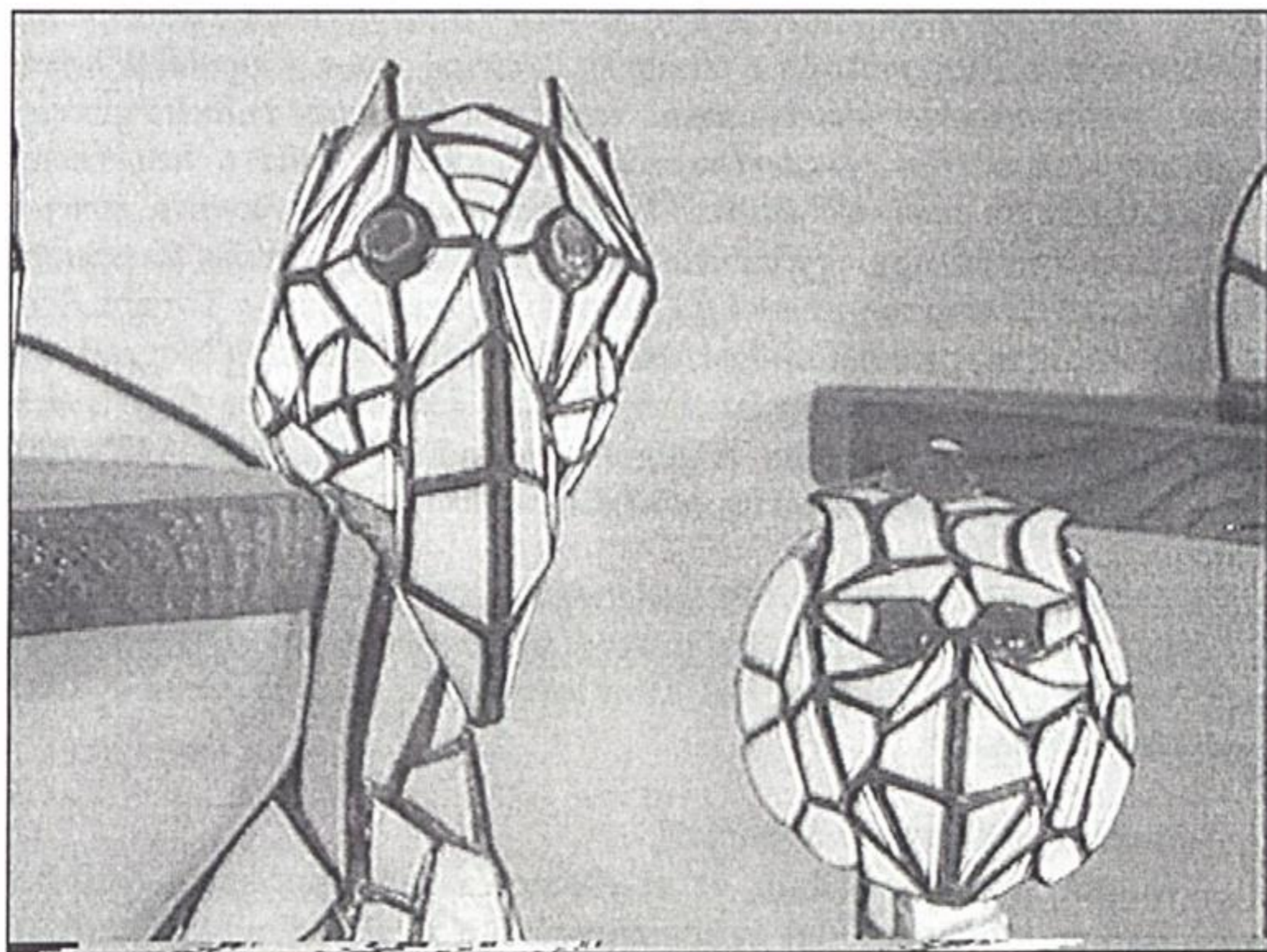
2. Ismeretlen eredetű ragadványnevek:

- Elek: *bánczik, csákkata*
- Holló: *fármosi, telki*
- Kisbenedek: *misza, záska*

JEGYZETEK:

- ¹ PALÁDI – KOVÁCS Attila: A barkó etnikai csoport. Műveltség és Hagyomány 10. Debrecen, 1968. 185.
- ² Vö. HUNFALVY János (szerk.): Gömör és Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest, 1867; ill. Reguly Antal palóc jegyzetei (1857). Sajtó alá rendezte: Selmeczi Kovács Attila. Eger, 1975
- ³ MORVAY Judit: A had és nemzetség fogalmának körülhatárolása. In: Ethnographia 1966/4. 490-491.
- ⁴ MOLNÁR Balázs: Méhkeresés és mézszákmányolás Domaházán. In: Ethnographia 1957/3. 483. 3.
- ⁵ B. GERGELY Piroska: A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere. Bukarest, 1977. 76.
- ⁶ PALÁDI – KOVÁCS Attila: Kisnemesek utódai a paraszti társadalomban (XIX–XX. század). In: A Nógrád Megyei Múzeumok Évkönyve VII. 1981. 169.

- 7 Domaházán, Kissikátorban, Hangonyban és Szentsimonban lakó gyári dolgozók névjegyzéke. Kézirat. Ózd, 1977. (Ózdi Városi Múzeum Adattára: 413–80)
- 8 DÖMÖTÖR Ákos: Az ipari termelés hatása a Hangony – völgyi emberre. Jelenkor – történeti és néprajzi változásvizsgálat a hetvenes évek első felében Ózd környékén. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve XXXV–XXXVI. Miskolc, 1997. 622.
- 9 Borsod – Abaúj – Zemplén Megyei Levéltár VII – 1/c. A Miskolci Királyi Törvényszék iratai – úrbéri törvényszéki iratok 1760-1948. 50. doboz: Domaháza 1897-1905.
- 10 Vö. MARKÓ Imre Lehel: Kiskanizsai ragadványnevek. In: Magyar Nyelvőr 1955. január–március. 113–124.; lásd még Bura László: Iriny lakosainak ragadványnevei. In: Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények 1969/1. 147–150.

Párban